

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeursstemmen

Hessing, R.C.

Citation

Hessing, R. C. (1985). Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeursstemmen. *Acta Politica*, 20: 1985(2), 157-176. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452531>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452531>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Bij voorkeur: een onderzoek naar het gebruik van voorkeurstemmen

R. C. Hessing

Inleiding

Slechts zelden wordt er in Nederland bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer een kandidaat verkozen op basis van de door hem of haar verkregen voorkeurstemmen. Na 1945 is dat slechts twee keer voorgekomen: in 1959 was dat Van Rijckevorsel (KVP) en in 1971 Hutschemaekers (KVP). Bij de verkiezing voor het Europese Parlement van 14 juni 1984 was het Nijpels, de fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer, die vanwege het aantal op hem uitgebrachte voorkeurstemmen in Straatsburg een zetel mocht gaan innemen¹.

Het instituut van de voorkeurstem bestaat om de kiezers een bepaalde mate van invloed te geven op de aanwijzing van de gekozenen. Gelet op deze toch niet onbelangrijke functie is het opvallend dat over het gebruik van de voorkeurstem nog weinig bekend is. Dit te meer nu het fenomeen voorkeurstemmen mogelijk van nut kan zijn bij het onderzoek naar de invloed van kandidaten op het stemgedrag. Irwin heeft in 1983 in dit tijdschrift een eerste poging gedaan om de invloed van lijsttrekkers op de stemkeuzen van de kiezers in kaart te brengen². Het hoeft geen betoog dat niet alleen de figuur van de lijsttrekker, maar ook de overige kandidaten op een lijst van invloed kunnen zijn op het stemgedrag van de kiezers. Het is bijvoorbeeld nog maar de vraag of de VVD bij de verkiezing voor het Europese Parlement, gesteld dat Nijpels op de kandidatenlijst had ontbroken, evenveel stemmen zou hebben ontvangen.

In dit artikel worden enige feiten over voorkeurstemmen op een rij gezet. Het artikel pretendeert dan ook niet meer te bieden dan een eerste verkenning. Voor alle duidelijkheid zal hieronder allereerst kort worden ingegaan op de rol die de voorkeurstemmen volgens de Kieswet spelen bij de bezetting van de zetels. Vervolgens zal worden aangegeven hoeveel voorkeurstemmen er worden uitgebracht, waar de voorkeurstemmen geografisch gezien vandaan komen en waar ze naar toe gaan. Bij dit laatste punt zal aandacht worden besteed aan de verschillen tussen en binnen de partijen, aan vrouwelijke kandidaten en aan regionale kandidaten.

De Kieswet en de regeling van de voorkeurstemmen

Volgens het systeem van de Kieswet worden om te beginnen de door een partij behaalde zetels verdeeld over de door deze partij ingediende kandidatenlijsten³. Wanneer duidelijk is geworden hoeveel zetels elke lijst krijgt wordt voor elke lijst het verkiesbaarheidscijfer berekend. Vaststelling van dit cijfer vindt plaats door het aantal op een lijst uitgebrachte stemmen te delen door het aantal aan die lijst ten deel gevallen zetels. Het resultaat wordt de lijstkiesdeler genoemd. Iedere kandidaat die meer stemmen heeft dan de lijstkiesdeler is direct gekozen. In de praktijk is dat meestal alleen de lijsttrekker. De overdrachtsstemmen, dat wil zeggen de stemmen die een lijsttrekker heeft verkregen boven de lijstkiesdeler, worden overgedragen op de tweede kandidaat van de lijst. Heeft deze de lijstkiesdeler bereikt, dan gaat het restant naar de derde kandidaat van de lijst en zo vervolgens. De hoger geplaatste kandidaten hebben dus de beste kansen. De voorkeurstemmen worden pas bij de verdeling betrokken, wanneer na deze overdracht nog zetels te verdelen zijn, onder de beperkende voorwaarde dat, wil een kandidaat dan voor verkiezing in aanmerking komen, hij tenminste zoveel voorkeurstemmen moet hebben verworven als de helft van de lijstkiesdeler groot is. De lijstvolgorde geldt zo er geen kandidaten mochten zijn die deze voorkeursdrempel hebben gehaald. Het zal duidelijk zijn dat door deze regeling de voorkeurstemmen eerder een populariteitsmeter zijn dan een machtsmiddel. Na 1945 hebben in totaal slechts acht kandidaten meer stemmen op zich verenigd dan de halve lijstkiesdeler groot was⁴. Alleen Van Rijckevorsel en Hutschemaekers hebben kans gezien de lijstvolgorde te doorbreken. Voor de overige zes kandidaten waren de voorkeurstemmen niet beslissend. Zij waren door overdracht van stemmen reeds verkozen.

In het verleden is diverse keren geprobeerd de invloed van de kiezers te vergroten. De meest recente poging dateert uit 1969, toen het kabinet De Jong een wetsvoorstel indiende strekkende tot vergroting van het effect van de voorkeurstem. Dit wetsontwerp werd uiteindelijk door de Eerste Kamer verworpen⁵.

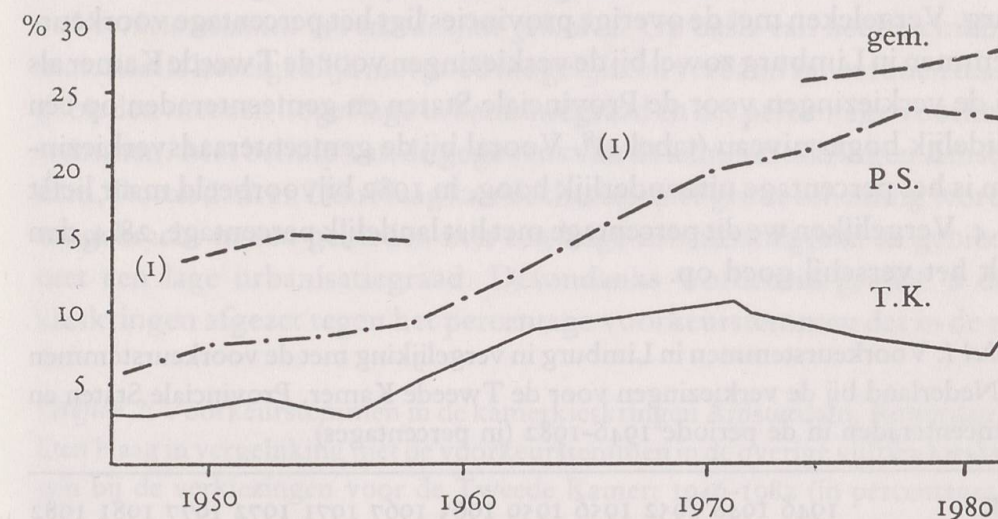
Hoeveel voorkeurstemmen?

Zoals grafiek 1 laat zien worden in de periode 1946-1982 de laagste percentages voorkeurstemmen uitgebracht bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Hogere percentages voorkeurstemmen worden uitgebracht bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en de hoogste percentages komen

voor bij de verkiezingen voor de gemeenteraden.

Vanwaar deze verschillen? Het lijkt erop dat de afstand tussen de burgers en de drie bestuurlijke niveaus verband houdt met de hier gesignaleerde verschillen in de percentages voorkeurstemmen. Dit vermoeden is gebaseerd op de gedachte dat de gemeentelijke politiek een meer lokaal en persoonlijk karakter heeft, terwijl de landelijke politiek, noodgedwongen, afstandelijker opereert.

Grafiek 1: Voorkeurstemmen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en gemeenteraden; 1946-1982 (in percentages)

(1): Voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1946, 1962, 1966 en 1970 heeft het CBS de percentages voorkeurstemmen niet berekend⁶.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1946-1982 (Tweede Kamer), 1946-1982 (Provinciale Staten), 1949-1958 en 1970-1982 (gemeenteraden)*.

Zowel bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer als bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden stijgt het percentage voorkeurstemmen. Voor wat betreft de verkiezingen voor de Tweede Kamer deed de stijging in 1952 in vergelijking met 1948 nog niet direct een trend vermoeden. Het CBS althans meldt in *Statistiek der verkiezingen 1952 (Tweede Kamer)* dat de relatieve stijging van het aantal voorkeurstemmen wellicht voor een deel toe te schrijven valt aan een oproep gedaan in de Groene Amsterdammer om een voorkeurstem uit te brengen op nummer zeven, indien men het niet geheel eens was met het politiek beleid van de partij of groep aan welke men desondanks toch zijn stem meende te moeten geven⁷. Gebleken is dat in 1952 op de zesde kandidaat van alle lijsten gezamenlijk 9803 voorkeurstemmen zijn uitgebracht tegen 35.787 op de zevende kandidaat. Los van de omstandigheid dat door enige partijen in één of meer kieskringen een algemeen bekende figuur als zevende kandi-

daat is gesteld, lijkt toch een niet onaanzienlijk aantal kiezers dit advies te hebben opgevolgd. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1972, 1977 en 1981 valt een daling in het percentage voorkeurstemmen waar te nemen. In 1982 lijkt de stijgende lijn weer te zijn opgepakt.

Waar komen de voorkeurstemmen vandaan?

Voorkeurstemmen per provincie. Wanneer we kijken naar het percentage voorkeurstemmen per provincie, dan blijkt dat er één uitschieter is: Limburg. Vergeleken met de overige provincies ligt het percentage voorkeurstemmen in Limburg zowel bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer als bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden op een duidelijk hoger niveau (tabel 1)⁸. Vooral bij de gemeenteraadsverkiezingen is het percentage uitzonderlijk hoog, in 1982 bijvoorbeeld maar liefst 56.4. Vergelijken we dit percentage met het landelijk percentage, 28.4, dan valt het verschil goed op.

Tabel 1: Voorkeurstemmen in Limburg in vergelijking met de voorkeurstemmen in Nederland bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en gemeenteraden in de periode 1946-1982 (in percentages)

T.K.	1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
Limburg	-	4.8	7.6	5.8	16.7	21.6	21.6	30.9	32.4	14.4	10.2	22.8
Nederland	3.1	3.2	4.4	3.4	6.6	9.6	10.8	11.5	10.5	8.3	7.5	9.6

P.S.	1946	1950	1954	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
Limburg	-	21.3	25.6	22.9	32.9	38.3	44.1	44.0	46.5	50.7
Nederland	6.0	8.3	8.8	9.8	12.9	16.6	20.0	21.7	24.5	23.3

Gem.	1946	1949	1953	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
Limburg	-	35.0	37.1	41.8	-	-	-	51.3	52.8	56.4
Nederland	-	13.7	15.5	15.4	-	-	-	26.3	27.0	28.4

Niet in alle gevallen heeft het CBS de percentages voorkeurstemmen berekend; daar ontbreken dan ook de cijfers.

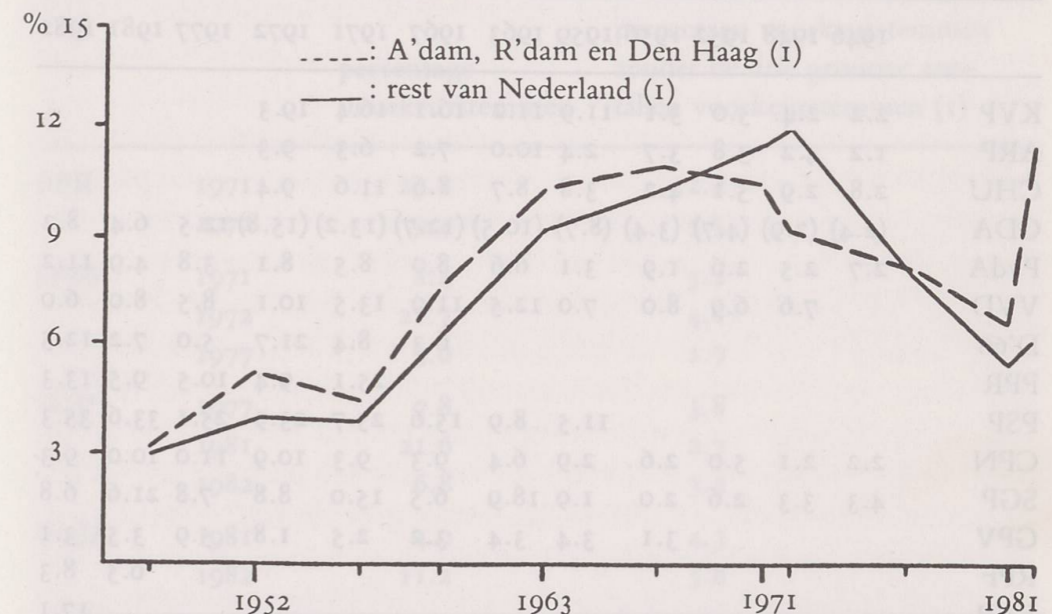
Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1946-1982 (Tweede Kamer), 1946-1982 (Provinciale Staten), 1946-1958 en 1970-1982 (gemeenteraden)*.

Het percentage voorkeurstemmen in Noord-Brabant ligt zowel bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer als bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden over het algemeen wat hoger dan het landelijk gemiddelde. In vergelijking met het provinciaal gemiddelde ligt bij deze verkiezingen het percentage voorkeurstemmen vooral in het deel dat grenst aan Limburg duidelijk hoger, al wordt het percentage van Limburg niet gehaald⁹.

Boven de grote rivieren is het de provincie Drenthe waar het percentage voorkeurstemmen onmiskenbaar boven het landelijk gemiddelde ligt, zonder Limburg in dit opzicht overigens te benaderen.

Voorkeurstemmen in verstedelijkte gebieden. Op basis van het beschikbare materiaal is het eigenlijk niet goed mogelijk een verband aan te tonen tussen gebieden met een hoge/lage urbanisatiegraad en het percentage voorkeurstemmen. Met behulp van de gegevens van de kamerkieskringen Amsterdam, Rotterdam en Den Haag kan slechts een zeer grove scheiding worden aangebracht tussen gebieden met een hoge urbanisatiegraad en gebieden met een lage urbanisatiegraad. Desondanks worden in grafiek 2 deze kieskringen afgezet tegen het percentage voorkeurstemmen dat in de rest

Grafiek 2: Voorkeurstemmen in de kamerkieskringen Amsterdam, Rotterdam en Den Haag in vergelijking met de voorkeurstemmen in de overige vijftien kieskringen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 (in percentages)

(I) : Berekend op basis van de absolute aantallen voorkeurstemmen.

Bron: *Nederlandse Staatscourant* 1946 nr. 105, 1948 nr. 148, 1952 nr. 128, 1956 nr. 123, 1959 nr. 54, 1963 nr. 98, 1967 nr. 38, 1971 nr. 87, 1972 nr. 239, 1977 nr. 103, 1981 nr. 107 en 1982 nr. 180.

van Nederland wordt uitgebracht, al was het alleen maar om een indicatie te kunnen geven. Wat hiervan zij, de hierna volgende gegevens moeten met de nodige voorzichtigheid worden bekeken. Uit de grafiek komt naar voren dat de drie hier genoemde kieskringen, voor wat betreft de percentages voorkeurstemmen, niet sterk afwijken van de overige kieskringen, behalve dan in 1982.

Waar gaan de voorkeurstemmen naar toe?

Tabel 2 geeft een overzicht van de per partij uitgebrachte voorkeurstemmen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer in de periode 1946-1982. In de tabel zijn alleen die partijen opgenomen die ook in 1982 een zetel hebben weten te bemachtigen. De cijfers voor het CDA in de periode 1946-1972 zijn berekend aan de hand van de op de KVP, ARP en CHU in die periode uitgebrachte absolute aantallen voorkeurstemmen.

De partijen en de fluctuaties in de percentages voorkeurstemmen. De percentages voorkeurstemmen van de partijen zijn aan fluctuaties onderhevig. Tabel 2 laat zien dat er echte uitschieters bij zijn, zoals bijvoorbeeld de 21.7% van

Tabel 2: Voorkeurstemmen per partij bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
KVP	2.2	2.4	5.0	3.1	11.9	11.2	16.1	16.4	19.3			
ARP	1.2	4.2	3.8	3.7	2.4	10.0	7.2	6.3	9.3			
CHU	2.8	2.9	5.1	4.2	3.8	8.7	8.6	11.6	9.4			
CDA	(2.4)	(2.9)	(4.7)	(3.4)	(8.7)	(10.5)	(12.7)	(13.2)	(15.8)	12.5	6.4	8.2
PvdA	2.7	2.5	2.6	1.9	3.1	6.6	8.0	8.5	8.1	3.8	4.9	11.2
VVD		7.6	6.9	8.0	7.0	12.5	11.9	13.5	10.1	8.5	8.0	6.0
D'66							6.3	8.4	21.7	5.0	7.2	12.5
PPR								25.1	9.4	10.5	9.5	13.3
PSP					11.5	8.9	15.6	25.7	23.9	25.1	33.6	35.3
CPN	2.2	2.1	5.0	2.6	2.9	6.4	9.3	9.3	10.9	11.0	10.0	9.3
SGP	4.3	3.3	2.6	2.0	1.9	18.9	6.5	15.0	8.8	7.8	21.6	6.8
GPV				3.1	3.4	3.4	3.2	2.5	1.8	5.9	3.5	3.1
RPF											6.5	8.3
EVP												17.1
CP												13.7

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen 1946-1982 (Tweede Kamer)*, Nederlandse Staatscourant 1946 nr. 105.

D'66 in 1972 en de 21.6% van de SGP in 1981. De fluctuaties in de percentage voorkeurstemmen kunnen verschillende oorzaken hebben.

Het zal niet verbazen dat de voorkeurstemmen van één of slechts enkele kandidaten van grote invloed kunnen zijn op het percentage voorkeurstemmen van een partij. Worden bijvoorbeeld in 1967 bij de KVP de voorkeurstemmen buiten beschouwing gelaten van de kandidaten Luns (85.959 voorkeurstemmen), Van Thiel (22.376 voorkeurstemmen) en Maenen (29.169 voorkeurstemmen), dan zou het percentage van de KVP in dat jaar zijn gedaald van 16.1 tot 8.5. Zouden we hetzelfde doen met de voorkeurstemmen van Aantjes in 1977 (129.044), dan zou het percentage voorkeurstemmen van het CDA zijn gezakt van 12.5 naar 7.6. Nagegaan kan worden wat de invloed is van enkele populaire kandidaten op de grootste fluctuaties, de uitschieters. Hiertoe laten we, bij de bepaling van het percentage voorkeurstemmen, in het piekjaar de drie kandidaten met de grootste aantallen voorkeurstemmen buiten beschouwing. Hetzelfde doen we met het voorafgaande verkiezingsjaar en met het verkiezingsjaar dat volgt op het piekjaar. Uitgaande van de veronderstelling dat een

Tabel 3: Het effect van het buiten beschouwing laten van de drie grootste aantallen voorkeurstemmen op het percentage voorkeurstemmen van een partij bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer (in percentages); onderzochte piekjaren: PPR 1971, D'66 1972, SGP 1981 en PvdA 1982

		percentage voorkeurstemmen	percentage voorkeurstemmen zonder de drie grootste aantallen voorkeurstemmen (1)
PPR	1971	25.1	12.4
	1972	9.4	5.3
D'66	1971	8.4	3.2
	1972	21.7	4.8
	1977	5.0	1.7
SGP	1977	7.8	3.8
	1981	21.6	2.7
	1982	6.8	3.2
PvdA	1981	4.9	4.3
	1982	11.2	5.8

(1) : Berekend aan de hand van de op de kandidaten uitgebrachte absolute aantallen voorkeurstemmen.

Bron: Nederlandse Staatscourant 1971 nr. 87, 1972 nr. 239, 1977 nr. 103, 1981 nr. 107 en 1982 nr. 180.

uitschieter moet worden toegeschreven aan slechts één of enkele kandidaten, moet deze bewerking ertoe leiden dat de piek in sterke mate wordt afgevlakt. Onderzocht zijn vier willekeurige uitschieters: PPR 1971, D'66 1972, SGP 1981 en PvdA 1982. Tabel 3 geeft aan dat de hierboven besproken veronderstelling door de cijfers niet wordt weersproken.

Een tweede mogelijke oorzaak voor de fluctuaties in de percentages voorkeurstemmen zou gelegen kunnen zijn in de (im)populariteit van de lijsttrekker. Dit denkbeeld gaat ervan uit dat de elkaar opvolgende lijsttrekkers niet allemaal in gelijke mate het vertrouwen genieten van het eigen kiezerscorps, en dat deze verschillen in populariteit tot uitdrukking komen in de percentages uitgebrachte voorkeurstemmen. Deze veronderstelling blijkt alleen voor de SGP op te gaan. SGP-kiezers bejegenen elke nieuwe lijsttrekker in het begin met een zekere reserve, wat blijkt uit de hoge percentages voorkeurstemmen. Na de eerste kennismaking gaat het de lijsttrekker wat beter af en daalt het percentage voorkeurstemmen¹⁰.

Of een partij met één of juist met meerdere lijsttrekkers de verkiezingen ingaat zou van invloed kunnen zijn op het percentage voorkeurstemmen. Sommige partijen zijn namelijk niet bij alle verkiezingen voor de Tweede Kamer met één landelijke lijsttrekker uitgekomen. Dit was onder andere het geval bij de KVP in 1946, 1948, 1952, 1963 en 1967, en bij de PvdA in 1946, 1948, 1959 en 1963. Het blijkt voor het percentage voorkeurstemmen echter weinig uit te maken of een partij met één landelijke lijsttrekker aan de verkiezingen deelneemt of met verschillende lijsttrekkers. Tussen de fluctuaties in de percentages voorkeurstemmen en het uitkomen met één of meer lijsttrekkers bestaat geen verband¹¹.

Fluctuaties in de percentages voorkeurstemmen van een partij kunnen mogelijk ook samenhangen met de aantrekkingskracht van de partij als zodanig. Wanneer een partij relatief gunstige resultaten boekt bij verkiezingen, heeft zij dat te danken aan een toevloed van kiezers van andere partijen. Verondersteld zou kunnen worden dat deze nieuwe kiezers in eerste instantie vooral door de partij in kwestie zijn aangetrokken en niet zozeer door haar kandidaten. Deze kiezers zullen geneigd zijn een stem uit te brengen op de lijsttrekker. Een dergelijke stem valt immers te kwalificeren als een partijstem. Hieruit volgt dat wanneer een partij bij een verkiezing een gunstig resultaat boekt, en dus relatief groot is, er naar verhouding veel stemmen terecht komen bij de lijsttrekker. Het aantal voorkeurstemmen blijft dan naar verhouding achter. Uit tabel 4 komt naar voren dat er een negatief verband bestaat tussen de relatieve grootte van een partij en het percentage voorkeurstemmen: naarmate een partij relatief groter is, neemt het percentage voorkeurstemmen af. De correlatiecoëfficiënten zijn weinig significant, maar het ontbreken van uitzonderingen geeft vertrouwen

dat er een, zij het zwak, verband aanwezig is. Het verband is het duidelijkst zichtbaar bij de partijen die nu het CDA vormen en het CDA zelf. Opgemerkt moet worden dat de resultaten licht vertekend zijn door de autonoom stijgende trend van het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen.

Tabel 4: Verband tussen de percentages voorkeurstemmen van een partij en de percentages stemmen op die partij uitgebracht bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 ⁽¹⁾

	correlatie- coëfficiënt (r)	verklaarde variantie (r ²)	significantie
KVP	- 0.80	0.64	0.01
ARP	- 0.69	0.47	0.02
CHU	- 0.68	0.46	0.02
CDA ⁽²⁾	- 0.62	0.38	0.02
PvdA	- 0.40	0.16	0.10
VVD	- 0.35	0.12	0.13
D'66	- 0.40	0.16	0.22
PPR	- 0.36	0.13	0.28
PSP	- 0.33	0.11	0.22
CPN	- 0.64	0.41	0.01
SGP	- 0.20	0.04	0.26
GPV	- 0.51	0.26	0.06

(1) : De RPF, EVP en Centruumpartij komen in deze tabel niet voor, omdat voor deze partijen, vanwege hun recente intreden in de Tweede Kamer, nog geen relevante gegevens beschikbaar zijn.

(2) : De CDA-resultaten zijn voor een deel gebaseerd op samengestelde cijfers: voor wat betreft de periode 1946-1972 zijn de percentages voorkeurstemmen van deze partij berekend aan de hand van de op de KVP, ARP en CHU in die periode uitgebrachte absolute aantallen voorkeurstemmen; de verkiezingsresultaten zijn berekend aan de hand van de op deze partijen uitgebrachte absolute aantallen stemmen.

De verschillen tussen de partijen. Tabel 2 toont niet alleen dat de percentages voorkeurstemmen binnen de partijen fluctueren, maar ook dat er verschillen zijn in de percentages voorkeurstemmen tussen de partijen. Deze verschillen kunnen wellicht worden toegeschreven aan het onderscheid tussen a) grote en kleine partijen, b) linkse en rechtse partijen en c) confessionele en niet-confessionele partijen.

(a) Getoetst kan worden of grote partijen meer voorkeurstemmen ontvangen dan kleine partijen. De veronderstelling dat dit zo zou kunnen zijn

stoelt op de gedachte dat vooral de grote partijen meer uitgesproken 'vleugels' bezitten. Het gevolg daarvan zou kunnen zijn dat de kiezers van grote partijen hun voorkeur voor een bepaalde vleugel kenbaar maken door het uitbrengen van een voorkeurstem op een kandidaat die geacht wordt een representant te zijn van die bewuste vleugel. Als grote partijen worden hier beschouwd de 'grote vijf': PvdA, KVP, ARP, CHU en VVD. Vanaf 1977, wanneer KVP, ARP en CHU plaatsmaken voor het CDA, is er sprake van de grote drie: PvdA, CDA en VVD. Het blijkt dat de kleine partijen in 1981 en 1982 meer voorkeurstemmen hebben ontvangen dan de grote partijen. Bij de overige verkiezingen ontlopen de grote en de kleine partijen elkaar niet veel. De hierboven naar voren gebrachte veronderstelling kan moeilijk gehandhaafd blijven.

(b) De mate waarin binnen een partij verschillende stromingen tot uiting komen behoeft vanzelfsprekend niet alleen samen te hangen met de grootte van de partij. Ook de ideologische geaardheid van een partij kan een krachtige stimulus zijn voor het ontstaan van bepaalde richtingen binnen een partij. Uitgaande van de veronderstelling dat de ideologische dimensie bij linkse partijen een wat grotere rol speelt, mag verwacht worden dat het factionalisme bij linkse partijen enigszins sterker is ontwikkeld dan bij rechtse partijen. Het percentage voorkeurstemmen zou dan ook, als een gevolg hiervan, bij linkse partijen op een wat hoger niveau kunnen liggen. Als linkse partijen worden hier beschouwd PvdA, D'66, PSP, CPN, PPR, EVP en als rechtse partijen CDA (voor 1977 KVP, ARP en CHU), VVD, SGP, GPV, RPF en Centruumpartij. Uit de cijfers komt naar voren dat de linkse partijen, uitgezonderd de verkiezing van 1982, minder voorkeurstemmen ontvangen dan rechtse partijen. Dit betekent dat een streep kan worden gehaald door de bovenomschreven veronderstelling.

(c) Tenslotte het onderscheid tussen confessionele en niet-confessionele partijen. Het bindend element van de confessionele partijen moet gezocht worden in de religieuze grondslag. Sociaal-economisch gezien zijn de confessionele partijen nogal heterogeen samengesteld. Denk in dit verband bijvoorbeeld aan de 'kwaliteitszetels' van de KVP. Dit waren zetels die de KVP placht te reserveren voor de vertegenwoordigers van de verschillende op katholieke grondslag gebaseerde maatschappelijke groeperingen. Het is mogelijk dat de gemêleerde sociaal-economische samenstelling van de confessionele partijen tot uitdrukking komt in hoge percentages voorkeurstemmen. Dit zou het geval zijn wanneer vele confessionele kiezers de voorkeur geven aan een kandidaat, wiens sociaal-economische achtergrond aansluit bij de eigen achtergrond.

Over het algemeen hebben de confessionele partijen in de periode na de

Tweede Wereldoorlog bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer meer voorkeurstemmen ontvangen dan de overige partijen, hetgeen een ondersteuning betekent voor de hiervoor opgeworpen veronderstelling (tabel 5).

Tabel 5: Voorkeurstemmen en de verschillen tussen de confessionele partijen en de overige partijen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 (in percentages). ⁽¹⁾ Confessionele partijen: CDA (voor 1977 KVP, ARP en CHU), SGP, GPV, RPF en EVP. Niet-confessionele partijen: de overige partijen die in 1982 een zetel hebben weten te bemachtigen

	1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
confessio- nele partijen	2.5	2.9	4.6	3.3	8.4	10.8	12.3	12.9	16.9	12.0	7.2	8.2
niet- confessio- nele partijen	3.6	3.4	3.8	3.2	4.6	8.1	9.0	10.2	10.4	6.0	7.5	10.3

(1) : Berekend op basis van de absolute aantallen voorkeurstemmen.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1948-1982 (Tweede Kamer)*, Nederlandse Staatscourant 1946 nr. 105.

Voorkeurstemmen en vrouwelijke kandidaten

Op kandidatenlijsten nemen mannen (nog) het merendeel van de plaatsen in. Het zal dan ook niet verwonderen dat het aandeel van de op mannen uitgebrachte voorkeurstemmen ten opzichte van het totaal aantal voorkeurstemmen aanzienlijk is. Voorkeurstemmen op mannelijke en vrouwelijke kandidaten kunnen pas goed worden vergeleken, wanneer ook de aantallen mannelijke en vrouwelijke kandidaten in de beschouwing worden betrokken, hetgeen gedaan is voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer van 1971, 1972, 1977, 1981 en 1982 (tabel 6). Zo kan worden onderzocht of op vrouwen, naar verhouding, meer voorkeurstemmen worden uitgebracht dan op mannen.

Tabel 6 laat zien dat het percentage vrouwelijke kandidaten gestaag stijgt. Hetzelfde kan gezegd worden van het aandeel van de op vrouwen uitgebrachte voorkeurstemmen ten opzichte van het totaal aantal voorkeurstemmen. Gedurende de onderzochte periode worden, naar verhouding, duidelijk meer voorkeurstemmen uitgebracht op vrouwen dan op mannen. Vrouwelijke kandidaten liggen dus goed bij het electoraat.

Tabel 6: Voorkeurstemmen uitgebracht op vrouwen uitgedrukt in percentages van het totaal aantal uitgebrachte voorkeurstemmen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1971-1982. Voor dezelfde periode het aantal vrouwelijke kandidaten (in percentages)

	voorkeurstemmen op vrouwen in percentages van het to- taal aantal voorkeurstemmen (1)	aantal vrouwelijke kandidaten (in percentages) (2)
1971	13.8	10.7
1972	20.9	11.5
1977	23.2	13.6
1981	34.0	15.5
1982	33.4	22.7

(1) : Berekend op basis van de absolute aantallen voorkeurstemmen.

(2) : Vrouwelijke lijsttrekkers vanzelfsprekend niet meegerekend.

Bron: Nederlandse Staatscourant 1971 nr. 87, 1972 nr. 239, 1977 nr. 103, 1981 nr. 107 en 1982 nr. 180.

Voorkeurstemmen en regionale kandidaten

Een kandidaat die door zijn partij in een aantal kieskringen op de kandidatenlijst is geplaatst, zal hoogstwaarschijnlijk niet in elke kieskring evenveel voorkeurstemmen ontvangen. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat een kandidaat meer voorkeurstemmen zal vergaren in een regio waar hij bekend is dan daarbuiten. Er vanuit gaande dat een kandidaat de grootste bekendheid geniet in de kieskring waar hij woont, is onderzocht of een kandidaat aldaar meer voorkeurstemmen heeft verkregen dan in elk van de overige kieskringen waar hij kandidaat heeft gestaan. Dit is nagegaan voor alle kamerleden bij de verkiezing voor de Tweede Kamer van 1982 die geen lijsttrekker waren. Een aantal kandidaten valt bij voorbaat af, omdat zij ofwel slechts in één kieskring kandidaat zijn gesteld, ofwel omdat zij niet kandidaat gesteld zijn in de kieskring waar zij wonen.

Het aantal kiezers verschilt sterk per kieskring. Resultaten gemeten in absolute aantallen kunnen dan ook een vertekend beeld geven. Dit te meer daar de partijen niet in elke kieskring verhoudingsgewijs een gelijke aanhang bezitten. Duizend stemmen door de PvdA verkregen in de kieskring Dordrecht (216.141 PvdA stemmen is 36.7% van alle stemmen) kunnen moeilijk worden vergeleken met duizend stemmen door dezelfde partij behaald in de kieskring Middelburg (57.404 PvdA stemmen is 32.2% van alle stemmen). Berekend is daarom tevens hoeveel voorkeurstemmen een

kandidaat heeft verkregen in een bepaalde kieskring in verhouding tot het totaal aantal stemmen die de partij van die kandidaat in de betreffende kieskring heeft ontvangen. Zonder vertekening door verschil in grootte van de kieskring en de partijaanhang kan dan worden bezien of op een kandidaat in verhouding de meeste voorkeurstemmen zijn uitgebracht in de kieskring waar hij woont (tabel 7).

Tabel 7: Kandidaten/kamerleden die wel of niet, naar verhouding, in de eigen kieskring meer voorkeurstemmen hebben behaald dan in elk van de overige kieskringen waar zij kandidaat hebben gestaan (tussen haakjes staan de gegevens berekend op basis van de absolute getallen); 1982

	wel	niet	niet in eigen kieskring kan- didaat	kandidaat in één kieskring	totaal
PvdA	21 (21)	8 (8)	-	17	46
CDA	30 (29)	6 (7)	3	5	44
VVD	29 (27)	1 (3)	5	-	35
D'66	1 (2)	4 (3)	-	-	5
PPR	1 (1)	-	-	-	1
PSP	2 (2)	-	-	-	2
CPN	2 (2)	-	-	-	2
SGP	- (1)	2 (1)	-	-	2
GPV	-	-	-	-	-
RPF	1 (1)	-	-	-	1
EVP	-	-	-	-	-
CP	-	-	-	-	-
Totaal	87 (86)	21 (22)	8	22	138 ⁽¹⁾

(1) : De resterende twaalf kamerleden ontbreken in deze tabel, omdat deze kamerleden bij de verkiezing van 1982 als lijsttrekker fungeerden.

Bron: Nederlandse Staatscourant 1982 nr. 180.

Van de 108 kamerleden die in meerdere kieskringen - waaronder de eigen kieskring-kandidaat hebben gestaan, hebben er 87, naar verhouding, in de eigen kieskring meer voorkeurstemmen verkregen dan in elk van de overige kieskringen waar zij kandidaat hebben gestaan. Van de grote partijen zijn het vooral de VVD-kamerleden die, naar verhouding, de meeste voorkeurstemmen ontvangen in de eigen kieskring.

Interessant is ook om na te gaan in hoeverre de eigen kieskring van het kamerlid heeft bijgedragen aan het totaal aantal door deze ontvangen voorkeurstemmen. Duidelijk wordt dan dat de eigen kieskring vaak een

zeer aanzienlijk deel van de voorkeurstemmen binnen brengt. In 54 gevallen (van de 87) staat de eigen kieskring borg voor meer dan 50% van het totaal aantal door het betreffende kamerlid ontvangen voorkeurstemmen.

Uit het bovenstaande kan gevoeglijk de conclusie worden getrokken dat bij de voorkeurstemmers onder het electoraat een duidelijke voorkeur leeft voor regionale kandidaten.

Slotopmerkingen

Het in Nederland vigerende kiesstelsel is een stelsel van evenredige vertegenwoordiging, uitgewerkt in een lijstenstelsel met enkelvoudige voorkeur. Het stelsel poogt twee concepties te verenigen. Enerzijds rust het op de gedachte dat een kiezer een keuze dient te maken tussen verschillende beginselen, die tot uiting komen in de verschillende partijen. De kiezer stemt echter alleen in gedachten op een partij, want naar de vorm stemt hij op een persoon. Deze regeling vormt de neerslag van de opvatting dat de kiezer niet alleen het beginsel van zijn keuze moet kunnen ondersteunen, maar dat hij ook in de gelegenheid dient te worden gesteld de persoon aan te wijzen die hij bij voorkeur wenst gekozen te zien¹². Vooropgesteld nu dat het instituut van de voorkeurstem ertoe strekt om de kiezers toch een zekere mate van invloed te geven op de aanwijzing van de gekozenen, dan moet worden geconstateerd dat de huidige regeling deze opzet weinig kans geeft. Wellicht zou deze regeling kunnen worden gewijzigd bij de in aantocht zijnde algehele herziening van de Kieswet. Een reële vergroting van het effect van de voorkeurstem kan echter niet tot stand worden gebracht zonder de bestaande regeling ingrijpend te veranderen. Of dit politiek gezien een haalbare kaart is, moet nog maar worden afgewacht.

Noten

1. Zie *Nederlandse Staatscourant* 1984 nr. 121. Nijpels verkreeg 102.500 voorkeurstemmen. Zoals bekend heeft Nijpels zijn zetel uiteindelijk niet ingenomen.
2. G. A. Irwin, 'De invloed van kandidaten op stemgedrag', *Acta Politica*, 1983/2, p. 183-199.
3. Nederland is onderverdeeld in achttien kieskringen. Een partij kan per kieskring een verschillende lijst indienen. Het is ook mogelijk dat een partij in meerdere kieskringen een gelijklopende lijst inlevert.
4. Dat waren Van Rijckevorsel (KVP) en Peters (KVP) in 1959, Luns (KVP) in 1963, Luns (KVP), Van Thiel (KVP) en Maenen (KVP) in 1967, Hutschemaekers (KVP) in 1972 en Aantjes (CDA) in 1977.

5. Wetsontwerp 10 399 werd met 41 tegen 23 stemmen verworpen. Zie *Hand. EK*, 1970-1971, p. 742.

6. Ook de Kiesraad en de provincies hebben deze percentages niet ter beschikking. De noodzakelijke gegevens rusten bij de gemeenten, voor zover ze zijn bewaard.

7. Op 17 mei 1952 lanceerde de Groene Amsterdammer een actie onder de titel 'De Zevensprong'. Het doel van de actie was het verzet te peilen binnen de partijen tegen de in Nederland gevoerde 'bewapenings- en vredespolitiek'. Zie de Groene Amsterdammer, 17 mei 1952, p. 4.

8. De hoge percentages voorkeurstemmen in Limburg schrijft Dittrich toe aan het feit dat het in Limburg eerder gaat om personen dan om partijen: '... maar vooral in Limburg, gaat het bij verkiezingen niet zozeer om de partijen dan wel om de personen die op de lijsten staan. Er bestaat weinig interesse voor de ideologie, maar des te meer voor de personen'. K. L. L. M. Dittrich, *Partij-politieke verhoudingen in Nederlandse gemeenten*, diss. Leiden, 1978, p. 118.

9. CBS. *Statistieken der verkiezingen, 1948-1982 (Tweede Kamer), 1950-1982 (Provinciale Staten), 1949-1958 en 1974-1982 (gemeenteraden)*. Gekeken is naar de percentages voorkeurstemmen per statenkieskring; deze percentages worden door het CBS berekend zowel bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer als bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten en gemeenteraden. Hier gaat het om de tegen Limburg gelegen statenkieskringen Grave en Helmond. Kijken we bijvoorbeeld naar de verkiezingen voor de Provinciale Staten en de percentages voorkeurstemmen:

	1946	1950	1954	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
Noord-Brabant	-	13.7	13.6	12.8	16.2	16.4	25.0	22.6	26.9	24.4
Grave	-	18.9	23.1	21.2	26.2	20.1	31.9	29.1	33.2	31.8
Helmond	-	20.9	21.2	14.6	23.4	17.4	30.1	29.8	29.5	28.7

Het CBS heeft de percentages voorkeurstemmen voor de verkiezingen van 1946 niet berekend.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1950-1982 (Provinciale Staten)*.

10. Bij de overige partijen valt een dergelijke reactie van de kiezers niet waar te nemen. Alleen de SGP-kiezers wendden zich bij het optreden van een nieuwe lijsttrekker een weinig af van deze persoon:

	lijsttrekker	percentage voorkeurstemmen
1959	Zandt	1.9
1963	Van Dis	18.9
1967	Van Dis	6.5
1971	Abma	15.0
1972	Abma	8.8
1977	Abma	7.8
1981	Van Rossum	21.6
1982	Van Rossum	6.8

Bron: De processen-verbaal van de uitslagen der verkiezingen voor de Tweede Kamer in de periode 1959-1982 zoals afgedrukt in de *Nederlandse Staatscourant*.

11. Tegen elkaar zijn gezet enerzijds de percentages voorkeurstemmen van KVP en PvdA en anderzijds het feit of deze partijen al dan niet meer dan één lijsttrekker naar voren hebben geschoven. In onderstaande tabel zijn voor wat betreft de verkiezingen waarbij deze partijen met meer dan één lijsttrekker zijn uitgekomen de percentages voorkeurstemmen gecursiveerd. Het verband waar het hier om gaat valt uit de tabel niet af te leiden.

	1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
KVP	2.2	2.4	5.0	3.1	11.9	11.2	16.1	16.4	19.3			
PvdA	2.7	2.5	2.6	1.9	3.1	6.6	8.0	8.5	8.1	3.8	4.9	11.2

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen 1946-1982 (Tweede Kamer)*, *Nederlandse Staatscourant* 1946 nr. 105.

12. In Nederland krijgt het fenomeen voorkeurstemmen (nog) weinig aandacht. Landen waar men ook te maken heeft met voorkeurstemmen en waar voorkeurstemmen meer in de belangstelling staan zijn onder andere Italië, Denemarken en België. Wie iets over voorkeurstemmen te weten wil komen doet er goed aan boeken over kiesstelsels te raadplegen. Zie hiervoor onder andere: M. Albrecht, *De invloed van het kiesstelsel op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging en op de vorming van de regering*, diss. UvA, 1960; G. van den Bergh, *Eenheid in verscheidenheid*, tweede druk, Alphen a/d Rijn, 1951; G. Hand, J. Georgel, C. Sasse (eds.), *European Electoral Systems Handbook*, London, 1979; P. F. Müller, *Das Wahlsystem*, Zürich, 1959; D. Nohlen, *Wahlsysteme der Welt*, München, 1978.

Bijlage I

Voorkeurstemmen uitgebracht in Nederland bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 (in percentages)

1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
3.1	3.2	4.4	3.4	6.6	9.6	10.8	11.5	10.5	8.3	7.5	9.6

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1946-1982 (Tweede Kamer)*.

Voorkeurstemmen uitgebracht in Nederland bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten; 1946-1982 (in percentages)

1946	1950	1954	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
6.0	8.3	8.8	9.8	12.8	16.6	20.0	21.7	24.5	23.3

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1946-1982 (Provinciale Staten)*.

Voorkeurstemmen uitgebracht in Nederland bij de verkiezingen voor de gemeenteraden; 1946-1982 (in percentages)

1946	1949	1953	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
-	13.7	15.5	15.4	-	-	-	26.3	27.0	28.4

Het CBS heeft geen gegevens berekend voor de verkiezingen van 1946, 1962, 1966 en 1970.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1949-1958 en 1974-1982*.

Bijlage 2

Voorkeurstemmen uitgebracht per provincie bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1948	1952	1956	1959	1963	1967	1971	1972	1977	1981	1982
Groningen	-	4.4	4.1	2.8	3.1	7.9	17.1	12.4	11.3	8.3	9.3	5.4
Friesland	-	3.2	4.7	2.5	2.8	4.7	8.3	9.8	10.8	8.7	6.5	8.1
Drenthe	-	9.5	7.5	6.7	6.6	11.0	14.1	11.3	10.7	8.1	7.0	5.8
Overijssel	-	3.4	3.8	2.6	3.1	6.4	7.4	8.0	11.7	7.2	5.8	6.4
Gelderland	-	3.2	3.4	2.9	4.5	7.2	6.5	9.0	9.7	7.3	7.1	7.8
Utrecht	-	2.6	4.7	3.1	6.2	7.4	6.8	9.7	10.1	9.2	8.7	11.9
N-Holland	-	3.1	4.9	3.8	7.7	9.6	10.8	11.1	10.1	8.6	8.1	9.9
Z-Holland	-	2.1	3.0	3.2	6.7	9.1	10.1	9.0	9.3	8.2	7.8	11.6
Zeeland	-	3.2	3.7	3.0	4.3	10.3	8.3	13.2	8.0	7.1	6.1	7.3
N-Brabant	-	2.6	5.3	2.9	5.8	10.8	12.3	11.7	11.0	5.7	5.9	10.2
Limburg	-	4.8	7.6	5.8	16.7	21.6	21.6	30.9	32.4	14.4	10.2	22.8
Nederland	3.1	3.2	4.4	3.4	6.6	9.6	10.8	11.5	10.5	8.3	7.5	9.6

Het CBS heeft geen gegevens berekend voor de verkiezing van 1946.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1948-1982 (Tweede Kamer)*.

Voorkeurstemmen uitgebracht per provincie bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1950	1954	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
Groningen	-	5.8	5.5	6.5	12.6	14.1	14.7	22.7	23.0	18.4
Friesland	-	5.0	4.9	6.0	6.8	10.4	17.6	17.4	20.4	20.5
Drenthe	-	18.3	21.4	18.9	17.1	20.8	22.5	21.1	26.2	22.8
Overijssel	-	7.8	8.5	11.5	14.4	16.6	19.6	20.2	22.9	20.0
Gelderland	-	11.8	10.1	9.7	11.6	18.3	19.1	18.5	22.9	18.4
Utrecht	-	5.4	4.6	6.3	9.6	12.4	16.8	16.7	19.0	22.1
N-Holland	-	5.5	5.2	7.8	9.3	12.9	14.2	18.5	22.7	22.4
Z-Holland	-	3.9	5.2	6.4	9.8	13.8	17.7	21.4	21.6	21.0
Zeeland	-	11.5	9.0	9.8	13.5	22.8	18.7	20.8	21.3	22.6
N-Brabant	-	13.7	13.6	12.8	16.2	16.4	25.0	22.6	26.9	24.4
Limburg	-	21.3	25.6	22.9	32.9	38.3	44.1	44.0	46.5	50.7
Nederland	6.0	8.3	8.8	9.8	12.9	16.6	20.0	21.7	24.5	23.3

Het CBS heeft geen gegevens berekend voor de verkiezing van 1946.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1950-1982 (Provinciale Staten)*.

Voorkeurstemmen uitgebracht per provincie bij de gemeenteraadsverkiezingen; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1949	1953	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
Groningen	-	11.7	12.9	19.3	-	-	-	24.1	23.8	24.0
Friesland	-	8.8	9.6	13.0	-	-	-	24.0	25.2	28.1
Drenthe	-	24.3	22.4	37.9	-	-	-	28.9	28.9	29.1
Overijssel	-	12.8	15.5	23.7	-	-	-	24.8	27.2	26.4
Gelderland	-	17.7	17.9	23.6	-	-	-	26.9	26.7	27.7
Utrecht	-	10.5	11.2	19.4	-	-	-	21.3	21.6	24.1
N-Holland	-	9.1	9.9	12.4	-	-	-	20.4	21.6	23.3
Z-Holland	-	11.1	11.6	19.6	-	-	-	19.6	20.7	23.6
Zeeland	-	21.1	21.6	29.6	-	-	-	29.9	30.1	30.6
N-Brabant	-	22.7	23.3	29.7	-	-	-	32.2	32.4	31.3
Limburg	-	35.0	37.1	41.8	-	-	-	51.7	52.8	56.4
Nederland	-	13.7	15.5	15.4	-	-	-	26.3	27.0	28.4

Bijlage 3

Voorkeurstemmen uitgebracht per partij bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1950	1954	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
KVP	5.7	9.4	10.8	10.6	15.9	19.1	19.2	18.0		
ARP	5.4	5.2	5.6	5.3	6.7	10.4	13.3	12.2		
CHU	8.7	10.3	11.1	11.3	12.8	14.6	17.9	16.5		
CDA									23.8	20.4
PvdA	4.6	6.0	5.8	7.8	12.8	14.7	17.7	23.0	24.9	22.6
VVD		14.2	15.2	14.7	19.8	20.2	20.2	23.0	26.5	24.0
D'66							21.2	26.6	24.6	27.4
PPR							21.2	26.4	34.0	35.4
PSP					9.8	14.7	28.9	31.8	42.6	42.9
CPN	3.2	4.7	5.0	11.3	8.1	15.0	13.8	17.8	16.7	21.6
SGP	5.2	6.0	6.2	7.4	7.8	14.8	11.8	12.8	13.9	11.1
GPV			8.4	8.1	7.1	9.6	7.7	7.8	9.6	8.2
RPF									13.6	12.9
EVP										
CP										
Ned.	6.0	8.3	8.8	9.8	12.9	16.6	20.0	21.7	24.5	23.3

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1946-1982 (Provinciale Staten)*.

Voorkeurstemmen uitgebracht per partij bij de gemeenteraadsverkiezingen; 1946-1982 (in percentages)

	1946	1949	1953	1958	1962	1966	1970	1974	1978	1982
KVP	-	8.0	13.8	15.9	-	-	-	29.6		
ARP	-	11.0	12.0	12.6	-	-	-	25.5		
CHU	-	15.6	17.5	16.9	-	-	-	29.1		
CDA									27.1	28.7
PvdA	-	7.8	9.0	7.7	-	-	-	20.4	22.6	24.6
VVD	-	16.3	18.0	14.7	-	-	-	23.7	27.4	26.0
D'66							-	18.6	19.6	26.3
PPR								27.9	26.9	30.7
PSP					-	-	-	22.5	26.6	40.5
CPN	-	4.1	6.6	9.4	-	-	-	11.4	12.8	19.8
SGP	-	13.0	15.9	13.8	-	-	-	14.9	17.7	16.3
GPV			8.7	7.8	-	-	-	10.3	11.1	10.2
RPF										20.5
EVP										
CP										
Ned.	-	13.6	15.5	16.6	-	-	-	26.3	27.0	28.4

Het CBS heeft geen gegevens berekend voor de verkiezingen van 1946, 1962, 1966 en 1970.

Bron: CBS, *Statistieken der verkiezingen, 1949-1958 en 1974-1982 (gemeenteraden)*.

Onderzoek

Are party activists parochial?

Pro-European attitudes of national party activists

Wijbrandt H. van Schuur en Michiel S. de Vries

Introduction

Attitudes toward European integration have been studied by Inglehart and his colleagues over the last decade. Inglehart (1977, Chap. 12) interprets these attitudes in terms of a supra-nationalist belief system, which includes such elements as an identification with some larger-than-national geographical unit (Europe, the world), support for the European Community or a more extensive European Political Union, and selection of the European level for making decisions about a number of political problems like unemployment, inflation, pollution, defense, and developmental aid. People who oppose these beliefs are called 'parochial'.

Inglehart finds three predictors of parochial versus supra-national identity: nationality, value type, and cognitive mobilization (in that order of importance). Other variables are also correlated, such as education, wealth, age, and size of home town, but the effects of these tend to disappear when the three leading predictors are controlled for (p. 340-1).

By 'nationality' is meant the dichotomy between the original Six member countries (Germany, France, Italy, The Netherlands, Belgium, and Luxemburg), and the Three countries that joined the EC in 1973 (The United Kingdom, Denmark and Ireland). 'Long term membership in Europe seems to have given rise to a relatively strong sense of supra-national identity' (p. 331). Rather than calling this 'nationality', we propose to call this process 'habituation'. This is in line with Inglehart's interpretation: 'The publics of the Six seem to have made considerable progress in developing a supra-national sense of belonging. Perhaps the publics of Britain, Ireland, and Denmark will also move in this direction' (p. 332).

'Value type' is operationalized in terms of the well-known twelve-item battery of materialist-postmaterialist values. Postmaterialists tend to be more supra-national in their outlook than materialists.

'Cognitive mobilization', which is supposed to measure the respondent's political skills, is defined operationally in terms of answers to two